

ETO: 81'27
81'271.1
316.774

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

DOI: 10.19090/hk.2020.3.31-47

DOMONKOSI Ágnes

Eszterházy Károly Egyetem
NYITI, Magyar Nyelvészeti Tanszék
Eger, Magyarország
domonkosi.agnes@uni-eszterhazy.hu

H. TOMESZ Tímea

Eszterházy Károly Egyetem
NYITI, Magyar Nyelvészeti Tanszék
Eger, Magyarország
tomesz.timea@uni-eszterhazy.hu

AZ ATTITÚDDEIXIS MŰVELETEI KÖZVETÍTETT MÉDIAESEMÉNYEK TÁRSAS VISZONYAINAK ALAKÍTÁSÁBAN¹

Operations of attitude deixis in the construal of social relations
at broadcast media events

Uloga deiksi za izražavanje stavova u formiranju društvenih
odnosa prilikom emitovanja medijskih događaja

A tanulmány televíziós és online közvetítésű díjátadó ünnepek nyelvi elemzése révén annak bemutatására törekszik, hogy az attitűddeixis műveletei hogyan járulnak hozzá a társas viszonyok alakításához, a közönséghez való viszony jelzéséhez, illetve az esemény státuszának kommunikációjához. A kutatás során vizsgáltuk a megszólítások, köszöntések, bemutatások, önbemutatók változatait. Az elemzés igazolja, hogy az attitűddeixis műveleteinek összjátéka érzékenyen és dinamikusan képes érzékelteni a helyzet formalitását, ünnepélyességét, az esemény közvetített jellegét, illetve a személyközi viszonyok bizalmasságát és a sportolói közösség összetartozását is.

Kulcsszavak: attitűddeixis, nyilvános médiaesemény, megszólítási formák, formalitás, bizalmasság

¹ A tanulmány az NKFIH K 129040-es számú pályázatának, valamint az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült (D. Á.).

Bevezetés

A tanulmány televíziós és online közvetítésű díjátadó ünnepségek nyelvi elemzése révén annak bemutatására törekszik, hogy az attitűddeixis műveletei hogyan járulnak hozzá a társas viszonyok alakításához, a közönséghez való viszony jelzéséhez, illetve az esemény jellegének, státuszának kommunikációjához. A nyelvi anyag empirikus feldolgozása fontos eszköz annak feltárásában, hogy a magyar megszólítások és személyemlékek használatának gyakorlatai hogyan vesznek részt a médiaközvetítéssel zajló nyilvános események társas viszonyainak formálásában.

Az elemzés a közvetített médiaesemények kommunikációs helyzetének, a megvalósuló szerepviszonyok sajátosságainak, illetve a vizsgált nyelvi jelenség, az attitűddeixis fogalmának és jellemzőinek a bemutatásával indul, majd a feldolgozott nyelvi anyagot és az elemzés módszereit tárgyalja. Az eredmények értelmezése azt tárja fel, hogy az attitűdjelölő deiktikus elemeknek milyen szerepük van az elemzett médiaesemények ünnepélyességének, hivatalos jellegének nyelvi kidolgozásában, illetve a protokolláris jelleget részben ellensúlyozva a bizalmas, közelítő hangvétel megteremtésében. A tanulmány rámutat a társas viszonyok alakításának dinamikus jellegére, emellett röviden kitér arra is, hogy az elemzett rendezvények stílusának egésze is a hivatalosság és a bizalmasság minőségeinek összjátékára épül. Egy korábbi elemzésünkben egy médiaesemény anyagának feldolgozására alapozva a társas deiktikus elemek tudatosításának szükségességét hangsúlyoztuk a kommunikációs nevelésben (Domonkosi–H. Tomesz 2020), ebben a tanulmányban egy újabb esemény elemzésével kiegészítve a tömegkommunikációs helyzet sajátosságaira koncentrálna bővítettük kutatásunkat.

Elméleti háttér

A közvetített médiaesemények kommunikációs helyzete

A vizsgálat anyagát képező gálaműsorok rituálisan szerveződő ünnepi események valós idejű és visszanezhető közvetítései. Az ünnepi esemény mint rítus formalizált, értékrendet közvetít, erősíti a közösséghez tartozás érzését, fontos tudáshordozó (Alexander 2009, 26; Andok 2017, 10). Dayan és Katz szerint a társadalom ünnepeit közvetítő médiaesemények kulcsszerepet játszanak a közösség megerősítésében. Kétretegűek, alapjukat fontos társadalmi ceremóniák adják, de igazi jelentőségük azáltal lesz, hogy a média jóvoltából azok is részesei lehetnek, akik az eseményen fizikailag nincsenek jelen (Dayan–Katz

1992, vö. Császi 2002, 90). A vizsgált esemény az általuk „koronázás”-nak nevezett típusba sorolható, ahová olyan médiaesemények tartoznak, amelyek kulturális örökségekre emlékeztetik a közösséget, múlt és jelen összekapcsolásában játszanak szerepet, s ceremoniósan a hős ünneplését prezentálják (Dayan–Katz 1992, 33).

A sportrendezvények mára a társas érintkezés aktív formáivá váltak, amit a média tovább erősít: a rádiós és televíziós közvetítés az élményt, a szóra-kozást kivitte a sportcsarnokokból, pályákról, az újmédia lehetőségei pedig mindenféle tértől függetlenné tették. A közvetítés nem egyszerűen reprezentációja az eredeti eseménynek, hanem aktív alakítója is, nem csupán bemutatja a résztvevőket és nézőket, hanem a ceremónia jelentését és elfogadottságát is közvetíti (Császi 2002, 93).

A közvetített, ünnepélyes médiaesemények ezáltal sajátos kommunikációs helyzetet teremtenek. Konvergens kommunikációs helyzetet hoznak létre, hiszen összeadódnak bennük a különböző kommunikációs szintek, formák, szerepek (Andok 2016). Egyszerre jelennek meg bennük a személyközi, közéleti vagy társadalmi, illetve a tömegkommunikációs helyzet típusok, a közvetlen és közvetett kommunikációs formák (Buda 1994, 151). Ebben az összetett kommunikációs helyzetben a személyes közlések egy része is on-stage, azaz mások által hozzáférhető viselkedésekbe (Goffman 2000) épül

A közvetített jelleg révén ráadásul a közönség is megkettőződik. Egyrészt jelen van a helyszíni, azonosítható szereplőkből, sportolókból és a sporthoz kötődő személyekből álló, körülhatárolt térben megjelenő, korlátozott visszajelzési lehetőségekkel bíró közönség, másrészt pedig a televízió vagy más egyéb képernyő előtt helyet foglaló, meghatározhatatlan számú és összetételű, azonnali visszajelzési lehetőséggel nem bíró közönség is.

A kommunikációs helyzet a résztvevők szerepeit is meghatározza, egymáshoz való viszonyát alakítja. Az egyes kommunikációs helyzetekhez más-más szerepelvárás köthető, más-más értékrend határozza meg a szereplők viselkedését (Balázs 2009, 12). A gála formális, a protokoll által megkívánt szigorúbb viselkedési szabályok szerint szerveződő keretét metszi a sportolók informális, többnyire közvetlen ismeretségen alapuló, lazább normák szerint szerveződő viselkedési szokásrendje. A vizsgált esetben tehát a formális és informális értékrend találkozik, keresztezi egymást (Balázs 2010, 55).

A sportoló ezekben a helyzetekben közszereplőként van jelen, megítélésében a fizikai teljesítményén túl szerepet játszanak társas megnyilvánulásai, nyilvános szereplése. A műsorvezető sportújságíró, akinek közléseiben a személyközi, a közéleti vagy társadalmi, illetve a tömegkommunikáció többszörösen egymásra épül, egymásba fonódik (Kapitány–Kapitány 2006, 19).

A komplex és nyilvános kommunikációs helyzetben a szereplőknek fokozottan szükségük van a helyzethez, szerephez való alkalmazkodás kommunikációs készségére, amelynek kiindulópontunk szerint meghatározó összetevője a társas deiktikus elemek rugalmas, a helyzetek összetettségéhez és a személyközi viszonyokhoz egyaránt igazodó használata.

Az attitűddeixis fogalma, szerepe a társas viszonyok alakításában

Vizsgálatunk fókuszában az attitűddeixis művelete áll, amely a kognitív pragmatika fogalomértelmezése szerint olyan nyelvi művelet, amely a diskurzus értelmezésébe bevonja a résztvevők társas világát, vagyis azokat a kontextuális ismereteket, amelyek a beszédhelyzet személyközi viszonyainak a feldolgozásából származnak (vö. Tátrai 2011, 127). Az attitűddeixisek közé azok a nyelvi műveletek sorolhatók, amelyek utalnak a résztvevők szociális identitására vagy a köztük lévő vagy valamelyikük és egy megjeleníteni kívánt személy, jelenség közötti viszonyra. A jelenségek szorosan kapcsolódik a személydeixishez, mivel a társas viszonyok kódolása gyakran a résztvevői szerepviszonyok megjelenítésére épül (Yule 1996). A társalgás résztvevőire utaló elemek deiktikus funkciója ugyanis kettős: egyrészt jelölik a résztvevői szerepeket, másrészt jelzik, sőt dinamikus alakítják a résztvevők közötti kapcsolat jellegét is. Ebből adódóan Verschueren (1999) e két szerepkört összefoglalóan nevezi társas deixisnek, és azon belül különbözteti meg a személydeixis és az attitűddeixis jelenségét a résztvevői szerepek és a viszonylattípusok jelölésének elkülönítésére. Az attitűddeixis fogalmát ebben az értelmezésben használjuk, a társas viszonyok sokféleségének nyelvi alakítására koncentrálnak (Verschueren 1999, 20–21).

Az attitűddeixis legtipikusabb eszközei a magyarban a tegezés és a nemtegezés változatai, a nominális megszólítások, címek, rangok, tiszteleti kifejezések, illetve a köszönések használata. Emellett a beszélő önmegjelenítésében, illetve a referenciális jelenet szereplőinek megjelenítésében, azaz a személyekre referálás bármely megoldásában szerepet kaphat a társas viszonyok minősége, jelezve a társas deixis kategóriájának nyitottságát (Tátrai 2011, 135). A használt névmások, főnevek és a vokatívuszi pozíció révén főnevesülő melléknevek változatai, a főnevek specifikussági szintje, funkcióra, pozícióra, tisztségre utaló szerepük is a társas kapcsolat sajátosságaival van összefüggésben.

Az attitűddeixis funkciója a nyilvános helyzetekben (pl. értekezlet, tárgyalás vagy az itt elemzett díjátadó társas szituációja) tovább rétegződik, célja nem pusztán viszonyjelölés, viszonyalakítás, hanem a viszonylat reprezentációja is a hallgatóság számára (vö. Domonkosi 2018).

Ebben a kognitív pragmatikai értelmezésben az attitűddeixis műveletei, a megszólítás és a személyemlítés változatai nem egyszerűen tükrözik vagy megjelenítik a társas kapcsolatok és kommunikációs helyzetek sokféleségét, hanem aktívan, dinamikusan járulnak hozzá azok alakításához.

A kutatás tárgya, módszere

Vizsgálatunk tárgya két közvetített médiaesemény, a 2019-es és 2020-as Az év sportolója gála nyelvi anyaga. A 2019. február 14-én, illetve 2020. január 16-án a Nemzeti Színházban megrendezett, a Magyar Televízió által élőben közvetített gálák a sportolói közösség hagyományokkal rendelkező estjeinek sorozatába kapcsolódnak (lásd Források). Ezek a rendezvények országos rangú eseménynek számítanak, számos különböző szereplővel és így számos különböző társas szerepvizony színterrel.

A gálán átadott díjak a sportolók számokban, érmeiben kifejeződő teljesítményét ismerik el, ugyanakkor a közönség sportolókkal kapcsolatos képe nem csupán a sportteljesítményükre korlátozódik. Egy-egy olyan nyilvános helyzetben, mint a vizsgált díjátadó, a sportolók megnyilatkozásainak stílusa, kidolgozottsága legalább annyira meghatározó, mint az előző évben nyert érme. Az elemzett műsorok azért is biztosíthatnak hatékony forrást az attitűddeixis lehetséges szerepeinek feltárására, mert olyan összetett kommunikációs helyzetet teremtenek, amelyben egyszerre érvényesülnek a közvetlen és a közvetett, az informális és formális, a hétköznapi és az ünnepélyes helyzetek sajátosságai.

A két műsor teljes nyelvi anyagát szisztematikusan feldolgoztuk. Az elemzés során kódoltuk azokat a nyelvi elemeket, amelyek utalnak a) a beszédeseményben résztvevők (beleértve a közönség két szintjét is) szociális identitására, b) a résztvevők közötti viszonylatokra és c) a résztvevők és egyéb referensek közötti viszonylatokra, majd azonosítottuk ezek szerepét a társas helyzet alakításában.

Az események elemzése során az attitűddeixis eszközkészletéből a tegezés-nemtegezés lehetőségén és a megszólításokon kívül figyelembe vettük a személyemlítés változatait, a köszönő, üdvözlő, köszöntésre szolgáló formákat is. A vizsgált események kommunikatív sajátosságaihoz igazodva a személyjelölésen belül külön kóddal láttuk el a bemutató és a bemutatkozó megnyilvánulásokat is, illetve tekintettel voltunk a társas attitűdjelölés stilisztikai vonatkozásaira is (vö. Tátrai–Ballagó 2020).

Az attitűddeixis műveletének megvalósulásai egy nyilvános és a tömegkommunikációs eszközök által közvetített esemény során különösen összetettek, működésük ugyanis kölcsönös kapcsolatban van a komplex szerepelvárásokkal

és a tevékenység közvetített jellegével is. Az attitűddeixis szerepeinek értelmezése során ezért figyelembe vettük azt is, hogy milyen módon mutatkozik meg használatukban a díjátadó ünnepségen megvalósuló társas helyzet, illetve az esemény és az egyes megnyilvánulások nyilvános, közvetített jellege.

Eredmények: a társas deixis változatai és funkciói

Az elemzés során kirajzolódó sajátosságok alapján az adatokat két nagyobb csomópont köré rendezve látszott célszerűnek értelmezni. Összegyűjtöttük egyrészt azokat az attitűdöt kifejező deiktikus elemeket, amelyek az ünnepélyesség, a ritualizált, hivatalos jelleg kidolgozásához járulnak hozzá; másrészt azokat a deiktikus műveleteket is, amelyek a formális kereteket lazítva az összetartozás, a közösségi jelleg, a személyesség és közvetlenség helyzetének kialakításában és fenntartásában vesznek részt.

Az esemény társas keretezése: a rituális, nyilvános és közvetített jelleg érvényesülése az attitűddeixis műveleteiben

Mindkét elemzett közvetítés esetében hangsúlyos az esemény ünnepélyes, nyilvános és közvetített jellege, amelynek megteremtésében számos nem nyelvi összetevő is részt vesz: a színpadképtől kezdve, a világításon át a műsorvezetők és szereplők öltözetéig.

Az ünnepélyesség nyelvi alakításának műveleteit tekintve a közvetített jellegnek, a szereplők hivatalos bemutatásának és köszöntésének kiemelt szerepe van, a színre vitel, a szerepek reprezentálásának funkciójához így a műsorvezető nyelvi tevékenysége járul hozzá a legerőteljesebben.

A rendezvény performatív színterébe a szereplők nagy részét a műsorvezetők emelik be, az ő megjelenésük, bemutatásuk pedig sajátos módon egy azonosítatlan beszélőhöz, egy, feltételezhetően az esemény szervezőit, a rendezőket képviselő, személyhez nem kapcsolható rögzített hanghoz kötődik. Mindkét esemény elején egyszer, a kereteket kijelölve szólal meg a személytelen narrátor. A 2019-es gálán az első megszólalás T/1-ben hangzik el, a további eseményeket felvezetve, azokhoz viszonyítva kívülről, reflektáltan dolgozza ki a beszédhelyzetet. A helyzet ünnepélyességét, hivatalosságát jelzi az önözés és a formális megszólítások halmozása. Az üdvözlésen, a megnyitáson túl a felvezetés fontos funkciója a műsorvezető bemutatása, szerepének kijelölése. Míg a személyjelölést tekintve az üdvözlés, köszöntés aktusai T/1-ben, addig a kérés beszédaktusa E/1-ben hangzanak el:

(1) *Kedves vendégeink! Tisztelt hölgyeim és uraim! Köszöntjük önöket a Nemzeti Színházban, az M4 Sport, az év sportolója gálán, 2018 legjobb magyar sportolóinak ünnepén. Szép estét kívánunk! Kérem, köszöntsék a színpadon a gála műsorvezetőjét, Mohai Bencét!* (2019)

A 2020-as rendezvény nyitánya sok tekintetben hasonló, a jelen lévő közönséget már ez a megszólalás aktivizálja, közös cselekvésre szólítja fel, ezáltal is hozzájárulva a nyilvános esemény résztvevőinek közösséggé szervezéséhez:

(2) *Jó estét kívánok, hölgyeim és uraim! Köszöntjük önöket, a Nemzeti Színházban, a 62. M4 Sport, az év sportolója gálán! Kérem, álljanak fel, és köszöntsék a színpadon az 1964-es tokiói olimpia magyar érmeseit!*
[...]

Hölgyeim és uraim! Most pedig köszöntsék a színpadon az est házigazdáját, Tihany Viktort! (2020)

A felvezetést követően mindkét rendezvényen egy kulcspozícióba állított beszélő, a műsorvezető fogja össze az egész estés rendezvény történéseit, így nyelvi cselekvéseit is. A társas viszonyok szervezése szempontjából azért is kiemelt a szerepük, mert ők mutatják be a közlés körülményeit, köszöntik a hallgatóság egészét, illetve bemutatják és köszöntik a megszólalók jelentős részét.

A bemutatás és köszöntés beszédaktusaiban pedig a jelen lévő szereplők viszonyának nyelvi alakítása mellett folyamatosan érvényesül a kommunikáció közvetített jellegére való utalás is. Ezek a díjátadó eseményének a szervezése szempontjából rituális beszédaktusok az attitűddeixisnek tipikusan olyan megvalósulásai, amelyek nem csupán a beszélő és címzett közötti viszonyt alakítják, hanem a hallgatóság felé is reprezentálják a viszonylatok jellegét, illetve a betöltött szerepeket.

A műsorvezető által használt attitűdjelölő deiktikus elemek, megszólítások, köszönések, személyemlétesek jelölik ki a rendezvény során a társas tér nyelvi viszonyait. A 2019-es gála műsorvezetőjének első megszólalása két köszönő forma keretei között reflektáltan megjeleníti a műsor többértű, többszörösen beágyazott interakciókat felmutató helyzetét (vö. Chovanec 2015):

(3) *Jó estét kívánok, hölgyeim és uraim, szép estét kívánok, köszöntöm Önöket itt, a Nemzeti Színházban, az M4 Sport, az év sportolója gálán, köszöntöm a Nemzeti Színházban jelen levő nézőinket és köszöntöm a tévénézőket, illetve az online közvetítés nézőit. Szép jó estét kívánok!*

(Mohai Bence műsorvezető/2019)

Ugyanez az összetett, ünnepélyes helyzet jelenik meg a 2020-as gála műsorvezetői megnyitásában is, azonban abban az esetben a műsorvezető nyelvi tevékenységében jóval meghatározóbb szerepet kap a bizalmasság, illetve a közösségi jelleg megteremtése is, lásd a (13) példát:

(4) *Jó estét kívánok! [...] Jó estét kívánok! Sok szeretettel köszöntök én is mindenkit, az M4 Sport, az év sportolója gálán a Nemzeti Színházban és a televízió képernyői előtt is.*

(Tihany Viktor műsorvezető/2020)

A kommunikációs helyzet reflektáltsága, a köszöntés kiemelt szerepe és a formális megszólítási módok egyaránt az ünnepélyesség, emelkedettség megteremtését erősítik. A műsorvezetői közlésekben ez a vonulat mindvégig fennmarad, az egyes újabb és újabb szereplők bemutatása előtt hangsúlyos a közönséghez forduló megszólítások megisméltése: *Hölgyeim és uraim!! Tisztelt hölgyeim és uraim!*

A műsorvezetői megnyilatkozások mindkét elemzett esemény során elsősorban az emelkedettség fenntartásához, a rendezvény rangjának közvetítéséhez járulnak hozzá, emellett azonban érvényesül a sportolói közösségre is utaló, a közelítést erősítő formák szerepe is (lásd (11), (12), (13) példák).

A személyközi viszonyok nyelvi alakítását az események során a műsorvezetői közléseken túl is alapvetően meghatározzák a rendezvény és a résztvevők társas szerepének fontosságát kiemelő nyelvi konstrukciók. Az új megszólalók, azaz a díjat átadók és a díjazottak is tipikusan köszöntő, üdvözlő formulákkal nyitják megszólalásukat, amelyek igen gyakran vokatívuszi elemet is tartalmaznak. Az üdvözlő aktusok formális jellegűek, sokszor önöző formájúak:

(5) *Jó estét kívánok! Szeretettel köszöntök mindenkit! Nagyon örülök, hogy itt lehetek önökkel!*

(Rákosi Gyula, az MLSZ életműdíjasa/2019)

A helyzet formalitásának kidolgozásához a hivatalos rangok, pozíciók említő és megszólító formában egyaránt szereplő előfordulásai is hozzájárulnak:

(6) *Fogadják sok szeretettel Tarlós Istvánt, Európa sportfővárosának, Budapestnek a főpolgármesterét! Tarlós István!*

(Mohai Bence műsorvezető/2019)

A hivatalos jelleget fokozzák emellett azok a halmozott megszólítások is, amelyek részletezik a közléshelyzetet, a résztvevők szerepét is. A (7) példái ezeket a részletezett, több megszólítotthoz forduló, kidolgozottan megjelenített

közléshelyzeteket mutatják, a sportért felelős államtitkár mindkét eseményen ugyanazt a megszólításhalmazt alkalmazza:

(7) a. *Tisztelt hölgyeim és uraim, kedves vendégek, tisztelt díjazottak és jelöltek!*

(dr. Szabó Tünde sportért felelős államtitkár/2019/2020)

b. *Jó estét kívánok mindenkinek, és üdvözljük a Bajnokokat, Szervezőket, Vendégeket!*

(Rátgéber László kosárlabdaedző/2019)

Az ünnepélyes, formális jelleget erősítik az olyan retorizált szerkesztésmódok is, amelyekben egy-egy megszólaló a megnyilatkozását keretbe foglalva használ nyomatékos, üdvözlő köszöntő elemeket. A (8) példájában a *megtisztel* szótöismétlődése tovább fokozza a keretes szerkezet hatását:

(8) *Kedves vendégek! Kedves szervezők! Kedves jelenlévők! Jó estét kívánok mindenkinek! Megtiszteltetés, hogy ma este itt lehetek!*

[...]

Köszönöm a megtisztelő figyelmüket, szép estét kívánok!

(Ekler Luca, az év fogyatékos női sportolója/2020)

A tervezettebbnek tűnő, retorikailag megszerkesztett beszédek mindegyike az emelkedettség, a helyzet ünnepélyességének megteremtéséhez járul hozzá, miként a (9) példa az ismétlés alakzatának szerepe révén:

(9) *Jó estét kívánok, hölgyeim és uraim! Hittel teli, büszke futballedzőként veszem át a díjat. [...] De hittel teli emberként, futballedzőként tettem a dolgomat, mert engem sportágam csodálatos múltja, játékosaim, társaim, mindenki segített céljaim elérésében.*

(Mezey György életműdíjas/2020)

A protokolláris helyzet megalkotásában kap szerepet az a nyelvi megoldás is, amelyben a Magyar Olimpiai Bizottság elnöke harmadik személyben, az illeizmus alakzatával (vö. Zwicky 2007) élve utal saját magára, a pozíciójának megnevezése révén megvalósuló perspektivizációval a hivatalosság mozzanatát erősítve:

(10) *A Magyar Olimpiai Bizottság elnöke ma egy olyan kivételes helyzetben van, hogy hozzájárulhat egy ilyen méltánytalan helyzet ellensúlyozásához...*

(Kulcsár Krisztián, a MOB elnöke/2019)

A pozíciók folyamatos megnevezése, a köszöntő és üdvözlő aktusok sokasága egyrészt az alkalom ünnepélyes jellegéhez, rangjához igazodik, másrészt a számos szereplőt felvonultató, önmagában is nyilvános, illetve a televízióban és online is közvetített esemény sajátosságainak megfelelően fenntartja a váltakozó szereplők azonosításának lehetőségét is.

A közvetlenség szerepei: közösségalkotás és az ünnepélyesség oldása

Az attitűddeixis műveleteinek a rituális, protokolláris jelleg nyelvi kidolgozása mellett az annak részben ellentmondó, de valójában azzal a rendezvény során együttműködő, személyes, bizalmas, közelítő nyelvi viselkedésben is szerepük van. A közvetlenség nyelvi eszközei egyrészt a sportolói csoporttudat, összetartozás, közösségi jelleg megteremtésében vesznek részt, másrészt az ünnepélyesség feloldása révén a sportolók és résztvevők közvetlenségének, lazaságának felmutatását, a pozitív sportolói önmegjelenítést szolgálják.

A 2020-as gála során a sporttal foglalkozók közösségének hangsúlyossága már a műsorvezető első megnyilvánulásaiban is megnyilvánul, a T/1. személyű formák alkalmazása mellett kifejtetten is utal a sportújságírók, sportolók és a sporttal foglalkozók közösségére:

(11) Eltelt újabb egy év, és felemelő érzés innen látni, hogy ennyi bajnok ismét megtisztelt bennünket, mert hát úgy gondoltuk mi, sportújságírók, hogy mégiscsak megállunk egy kicsit, és tartunk egy közös estét ismét a bajnokoknak és mindazoknak, akik szeretnék együtt ünnepelni a magyar sportot, a magyar sportsikereket.

(Tihany Viktor műsorvezető/2020)

A műsorvezetői közléseket, illetve a szereplők bemutatását tekintve a közösségi jelleg nyelvi megteremtésében a T/1. személyű formák folyamatosan érvényesülnek (vö. Kuna 2016, Laczkó–Tátrai 2015). A T/1. egyrészt a jelenlévők közösségét, együttlétét, másrészt a magyar sport, magyar sportélet közösségét is jelezheti:

(12) a. A díj átadására pedig felkérem Besenyei Péter műrepülő világbajnokunkat!

(Mohai Bence műsorvezető/2019)

b. Ezúttal a díjátadásban egy korábbi labdarúgónk fog segídezni, aki már Eb-résztvevőnek mondhatja magát, hiszen segítségével Ausztria labdarúgó-válogatottja kijutott az idei Európa-bajnokságra. Illetve, majd díjátadó partnere lesz egy korábbi klasszisunk, aki kétszer is volt az év férfi sportolója, de aki most már az M4 Sport csapatát erősíti.

A 2020-as gála műsorvezetője számos bizalmas, egyes szám első személyű, a saját életének részleteit feltáró megnyilatkozással járul hozzá a közvetítés hangnemének alakításához, miként a csapatsportok díjkategóriájának felvezetésében a saját családjának eseményeihez kapcsoló szövegrészlet (13) is jelzi:

(13) *És hát 2019 nekem is egy különleges év, hiszen megszületett a 3. gyermekem, úgyhogy mondjuk már rövidesen egy rövidpályás... (taps) köszönöm szépen (megköszönve a tapsot) ...szóval egy rövidpályás gyorskorcsolyaváltót ki tudunk állítani, de hát ugyanez igaz egy kajak négyesre is, viszont egy tenispárost már stabilan tudjuk hozni. Mutatjuk máris a jelölteket!*

(Tihany Viktor műsorvezető/2020)

A közösséghez fordulás bizalmas hangvétele tipikusan a sportolók önmegjelenítésének oldottabb jellegét szolgálja. Az ünnepélyesség lazításának sajátos eszköze, amikor a díjazott megszólalók első megnyilatkozása nem az üdvözlés, a köszöntés aktusa, hanem a saját helyzetre, illetve a közönséghez való viszonyra való reagálás, a zavart oldó önreflexió

(14) *Fú, Úristen, 200 a pulzusom, nagyon meleg van itt, talán először van rajtam csokornyakkendő életemben!*

(Bánhidi Ákos, az év edzője/2019)

Az ünnepélyes, hivatalos jelleg megtörése felismerhető egyrészt a közönséghez fordulásban, másrészt az egyes szereplők közötti viszonyokban, azok személyességének színre vitelében is, a díjátadó párok között, a csoportban, többen díjat átvevők között, illetve a díjátadó és a díjazott között megvalósuló helyzetekben egyaránt. Ezekben a helyzetekben a közvetlen, személyközi kommunikáció egyrészt a jelen lévő közönség számára reprezentálódik, másrészt a közvetítés révén teljesen nyilvánossá emelkedik, a közszereplői viselkedés terévé válik.

A személyemléteket tekintve egyértelműen közelítő szerepe van annak, hogy a közönséghez fordulva keresztneven, beceneven említenek meg egyes szereplőket a megnyilatkozók. A bizalmas formák a közösség, az összetartozás mutatóivá válnak ebben a helyzetben. Liu Shaolin Sándor megszólalásában a helyzet megjelenítése egészül ki testvérenek, versenyzőtársának ilyen említésével:

(15) *Úristen, de sokan vannak! Szeretettel köszöntök mindenkit! Ádónak is megígértem, hogy nem fogok sokat beszélni...*

(Liu Shaolin Sándor rövidpályás gyorskorcsolyázó/2019)

A becézett formák használata nemcsak említésként, de szólításként is szolgálhatja a személyes viszonyok színre vitelét, nyilvánosság előtti megjelenítését. Meghatározó példája ennek a közösen díjat átadó olimpiai bajnok vízilabdázók párbeszéde:

(16) – *Sok szeretettel köszöntünk mindenkit, köszönjük szépen a lehetőséget, nagy öröm számomra, hogy Kósz Zoli (olimpiai bajnok vízilabdázó) bajnoksággal adjuk át...*
– *...én is örülök, Gergő!*

(Kiss Gergely, Kósz Zoltán vízilabdázók/2019)

A becézett keresztnéven, illetve beceneven nevezés emellett azáltal is attitűdjelölő szerepűvé válhat, hogy a sportolói körökben használt megnevezés a közös tudás, a közös csoporthoz való tartozás képzetét teremti meg:

(17) *Először is hadd kezdjem azzal, hogy úgy szólt a megállapodás, hogy ha ma a magyar férfi-vízilabda válogatott legyőzi a spanyolokat, akkor Varga Dénest is elengedik, hát 11-11-es döntetlen lett a vége, de láthatják, hogy Dumi itt van velünk.*

(Tihany Viktor műsorvezető/2020)

Az idősebb korosztály megszólításának és említésének esetében hasonló szerepük van a keresztnévi, becézett keresztnévi elemet a *bácsi*, *néni* társjelölőkkel kiegészítő formáknak:

(18) *Köszöntöm [...] a földkerekség legidősebb olimpiai bajnokát, a néhány napja életének 100. évébe lépő Keleti Ágnest. Isten hozta, Ági néni!*

(Szöllösi György/2020)

Beliczay Sándor (az év fogyatékos sportolókkal foglalkozó edzője, az Európa-bajnok Hajmási Éva felkészítője) díjának átadása során a bizalmas, egyrészt a sportolói közösségben elfogadott, másrészt a saját, feltételezhetően közeli, pozitív viszonyt is jelző *Sanyi bácsi* forma megszólításként és személyemlésként is ismétlődik. A bizalmas viszonyt jelző forma először az egyéni gratuláció részeként, majd pedig a T/1 forma révén a résztvevőkre és különböző szinteken megfigyelőkre is kiterjesztett gratulációban szerepel

(19) a. *Gratulálok, Sanyi bácsi!* (Mohai Bence műsorvezető/2019 – csak a díjazottnak mondva)

b. *Gratulálunk Sanyi bácsinak!* (Mohai Bence műsorvezető/2019 – a közönséghez szólva)

Az attitűddeixis eszközeinek két meghatározó szinten van tehát szerepük a díjátadók közvetlen hangvételének alakításában: egyrészt színre viszik, nyilvánossá emelik a szereplők között működő viszonyokat, másrészt a résztvevők közösségét, társas közelségét hangsúlyozzák.

A társas jelentések összjátéka, dinamizmus a viszonyok alakításában

Az attitűddeixis műveletei végigkísérve a közlés folyamatát dinamikus alakítják a kommunikációs viszonyokat és társas szerepeket. A különböző társas jelentések együttesen járulnak hozzá az elemzett rendezvények összetett és rétegzett társas viszonyainak alakításához. A nyilvános, ünnepélyes helyzet és a bizalmas, összetartozást jelző viszonyok kettőssége egyes esetekben egy-egy megszólaláson, megnyilatkozáson belül is tetten érhető. Az attitűddeixis legtipikusabb eszközeit tekintve a társas helyzet többrétűsége mutatkozik meg a kettős, tegező és önöző formát együttesen érvényesítő megszólítási módokban:

(20) Kérem, legyenek büszkék arra, hogy a bajnokok nagyon szűk körének a tagjai, mert mi, hogy mondjam el, a sportújságíró kollégákkal közösen nagyon büszkék vagyunk arra, hogy itt lehetünk önökkel, veletek!

(Tihany Viktor műsorvezető/2020)

A közvetített formális helyzet, a megszólítottak széles köre a televíziós megszólalások tipikus önöző formáit hívja elő (vö. Domonkosi 2002), azonban a sportolók körére, az ismerősök sokaságára utalva jelen vannak a tegező formák is. Kamuti Jenő díjátadó szövege jól mutatja ezeknek a lehetőségeknek az együttműködését, kiegészülve díjátadó társa keresztnévi megnevezésével, illetve – a díj váza-ként történő megnevezése révén – a szintén társas közelítő szerepű humor eszközével is:

(21) Mielőtt kinyitnám ezt a borítékot, engedjék, engedjétek meg... nagy örömmel és megtiszteltetésnek véve veszek önöknél részt, és adhatunk át Ritával [Kőbán Rita kétszeres olimpiai bajnok kajakozóra utalva] együtt a győztesnek egy öö... vázát... asszem.

(Kamuti Jenő olimpiai bajnok atléta/2019)

A megszólítások és az önmagára utaló szerepek azonosítása is halmozottan érvényesül Deutsch Tamás megszólalásában, utalva a közönség széles körére, a díjazottal meglévő bizalmas viszonyra, a sportolók közösségének baráti jellegére és a saját társas szerepek rétegzettségére is:

(22) *Jó estét, tisztelt hölgyeim és uraim, szervusz, Tamás, megtisztelő veled egy színpadon állni. Kedves Barátaim! Számomra megtisztelő és meghatározó, hogy apaként, nagyapaként, az MTK elnökeként, a Magyar Olimpiai Bizottság alelnökeként talán minden magyar nevében én mondhatom ki ma ezen a színpadon, mindent köszönünk, Tamás, amit tőled kaptunk.*

(Deutsch Tamás, Wichmann Tamás életműdíjának átadója/2020)

A retorizáltabb, kidolgozottabb, tudatos megszólítási váltásokat mutató megszólalások arra hívják fel a figyelmet, hogy az attitűddeixis műveletei olyan erőteljesen és reflektálva vesznek részt a viszonyok alakításában, hogy a nyilvános szereplésekre való felkészülés során is célszerű lehet kulcsmozzanatként tekinteni rájuk.

A stílus társas deiktikus szerepe

Az elemzés során kiemelt szerepet kapó személyjelölő elemek mellett az események társas jellegének kettősségét, az ünnepélyesség és a személyesség közötti folyamatos oszcillációt a stílus heterogenitása is megmutatta, jelezve azt, hogy a stílusminőségek is értelmezhetők az attitűdöt jelző deiktikus elemekként (vö. Tátrai 2017, 974; Tátrai–Ballagó 2020, 5–9). Egyértelműen jelezték az esemény során az ünnepélyesség oldásának, a társas közelítésnek a szándékát a már említett humoros elemek is. A stílusbeli kevertség meghatározó példája a 2019-es rendezvényt felvezető zenei produkció során az előadó közönséghez forduló megnyilatkozása (21). A stílusminőségek ellentmondásosságát az teremti meg, hogy a koncerten való sikítésre való felszólítás a hivatalosságot jelző, hangsúlyozottan önöző formában jelenik meg, a kért cselekvés jellege azonban mégis közvetlenséget és magatartásbeli lazaságot feltételez:

(23) *Jó estét kívánok, köszöntöm önöket a Nemzeti Színházban! Tudom, lesz még rá alkalom, de bemelegítésképpen kérnék egy hatalmas sikítást Önöktől! Még egyszer: egy nagy sikítást kérünk szépen!*

(Puskás Péter énekes, előadó/2019)

A stílus viszonyjelölő szerepe az elemzett ünnepségek során összhangban van az attitűddeixis személyjelölő konstrukcióival, ugyanis a stílusminőségek összetettségét tekintve a hivatalos hangvétel, az ünnepélyességet biztosító protokolláris jelleg bizalmas, közösséget teremtő elemekkel egészül ki.

Összegzés

Az elemzés tömegkommunikációs eszközök által közvetített ünnepélyes események nyelvi anyagában vizsgálta az attitűddeixis műveleteit, amelyek működése a nyelvi cselekvések szintjén mutat rá napjaink kommunikációs kultúrájának egyik legfőbb jellemzőjére, a kommunikációs helyzetek és szerepek konvergenciájára (Andok 2016, 37–63). A vizsgált műsorokban ugyanis egyszerre jelenik meg a személyközi (például a díj átadója és a díjazott között), a nyilvános (például az egyes díjazottak méltatása, a műsorvezető megnyilatkozásai) és a közvetített kommunikációs helyzet (a tudatosan szerkesztett televíziós közvetítés egész szerkezete), és ezt az összetettséget az attitűddeixis műveletei érzékenyen képesek érzékelteni. Emellett az attitűddeixis műveletei hozzájárulnak annak a helyzetnek a nyelvi alakításához is, hogy az elemzett nyilvános médiaesemények egyes megnyilatkozói egyszerre több szerepben vannak jelen: a sportolók egyrészt egy viszonylag zárt sportolói közösség tagjaként, másrészt a közvéleményre hatást gyakorló közszereplőként nyilvánulnak meg. Az elemzés eredményei azt mutatják, hogy az attitűddeixis műveleteinek sokfélesége dinamikusan igazodik a társas helyzethez. A megszólítások, köszöntések, bemutatások és önbecsejtések változatainak összjátéka hozzájárul ugyanis egyfelől az ünnepélyes hangnem, a formális keretek biztosításához, másrészt a közösségi jelleg, az egy csoporthoz való tartozás érzékeltetéséhez, a személyes kapcsolatok nyilvános megjelenítéséhez, illetve a szórakoztató jelleg érvényesítéséhez is.

Források

Az év sportolója 2018 gála, M4Sport, 2019. február 14. Elérhető: <https://nava.hu/id/3469557/> (Utolsó megtekintés: 2020. május 5.)

Az év sportolója 2019 gála, M4Sport, 2020. január 16. Elérhető: <https://nava.hu/id/3605556/> (Utolsó megtekintés: 2020. május 8.)

Irodalom

Alexander, Jeffrey C. 2009. A társadalmi performansz kulturális pragmatikája: ritualitás és racionalitás között. Ford. Gagyí Ágnes. In *Társadalmi performansz*. (Színház és pedagógia: Elméleti és módszertani füzetek), szerk. Horváth Kata–Deme János. 26–69. Budapest: Káva Kulturális Műhely anBlokK Egyesület.

Andok Mónika. 2016. *Digitális média és mindennapi élet*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Andok Mónika. 2017. *A kommunikáció rituális elmélete*. Budapest: Gondolat Kiadó.

- Balázs László. 2010. A szerepviselkedés szociálpszichológiai háttere. In *A kommunikációoktatás kontextusai*, szerk. H. Varga Gyula. 54–63. Budapest: Hungarovox Kiadó.
- Buda Béla. 1994. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest: Animula Kiadó.
- Chovanec, Jan. 2015. Participant roles and embedded interactions in online sports broadcasts. In *Participation in Public and Social Media Interactions*, eds. Dynel, Marta–Chovanec, Jan. 67–95. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Császi Lajos. 2002. *A média rítusai*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA – ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.
- Dayan, Daniel–Katz, Elihu. 1992. *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Domonkosi Ágnes. 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete.
- Domonkosi Ágnes. 2018. Nyilvánosság és attitűddeixis a közösségi oldalak diskurzusában. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 13 (2): 63–75.
- Domonkosi Ágnes–H. Tómesz Tímea. 2020. Protokoll vs. személyes jelenlét, ünnepélyesség vs. bizalmasság: A társas deixis műveletei egy sportolói díjátadó ünnepségen. In *Személyközi és mediakommunikációs tudatosság az iskolában*, szerk. H. Varga Gyula. 181–194. Budapest: Hungarovox Kiadó.
- Goffman, Erving. 2000. *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest: Pólya.
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor. 2006. *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei*. Budapest: Dialóg Campus, Sajtóház Kiadó.
- Kuna Ágnes. 2016. Személydeixis és önreprezentáció az orvos-beteg találkozón. *Magyar Nyelvőr* 140 (3): 316–332.
- Laczkó Krisztina–Tátrai Szilárd. 2015. „Évek óta mást se csinálunk.” A többes szám első személyű deiktikus elemek működésének vizsgálatához. In *A nyelv dimenziói: Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*, szerk. Bárh János–Bodó Csanád–Kocsis Zsuzsanna. 501–514. Budapest: ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet.
- Tátrai Szilárd. 2011. *Bevezetés a pragmatikába: Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd. 2017. Pragmatika. In *Nyelvtan*, szerk. Tolcsvai Nagy Gábor. 899–1058. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tátrai Szilárd–Ballagó Júlia. 2020. A stílustulajdonítás szociokulturális szituáltsága: Funkcionális kognitív pragmatikai megközelítés. *Magyar Nyelvőr* 144 (1): 1–43.
- Yule, George. 1996. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

- Verschueren, Jeff. 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London, New York, Sydney: Auckland.
- Zwicky, Arnold. 2007. Illeism and its relatives. *Language Log* posting 29 July 2007, <http://itre.cis-upenn.edu/myl/languageelog/archives/004762.html> (2019. dec. 8.)

OPERATIONS OF ATTITUDE DEIXIS IN THE CONSTRUAL OF SOCIAL RELATIONS AT BROADCAST MEDIA EVENTS

The paper aims to explore through a linguistic analysis of online or television broadcasts of awards ceremonies how operations of attitude deixis contribute to the construal of social relations, to the marking of one's relation to the audience, and to the communication of a media event's status. The research has focussed on the varied construal of address forms, greetings, introductions and self-introductions. As the analysis demonstrates, the interplay between operations of attitude deixis conveys in a subtle and dynamic way the formality and solemnity of the situation, the broadcast nature of the event, the intimacy of interpersonal relations, and group cohesion within a community of sportspeople as well.

Keywords: attitude deixis, public media event, address forms, formality, intimacy

ULOGA DEIKSI ZA IZRAŽAVANJE STAVOVA U FORMIRANJU DRUŠTVENIH ODNOSA PRILIKOM EMITOVANJA MEDIJSKIH DOGAĐAJA

Studija nastoji da prikaže kako deikse za izražavanje stavova (iskazanih prilikom uručivanja priznanja, emitovanih preko televizije ili putem onlajn prenosa) doprinose formiranju društvenih odnosa, odnosa sa publikom, tj. uspostavljanju statusa događaja. Analizirane su varijante oslovljavanja, pozdravljanja, predstavljanja sebe i drugih. Analiza potvrđuje da su usklađeni postupci deiksi za izražavanje stavova senzibilno i dinamički sposobni da izraze formalni aspekt, svečanu atmosferu situacije, profil emitovanog događaja, odnosno stepen familijarnosti između učesnika, kao i pripadnost sportskoj zajednici.

Cljučne reči: deikse za izražavanje stavova, javni medijski događaj, forme oslovljavanja, formalnost, familijarnost